

Analysis of Critics of the Book *Teaching Methods of Religious Teachings (Heavenly Gifts)*

Seyed Mohammad Delbari*

Abstract

Examining and criticizing textbooks is of particular importance due to its position in achieving the goals of educational systems and its foundation in improving the quality of edification and educational content. Therefore, it is necessary to evaluate these resources using accurate criteria. The current research, based on scientific indicators, has criticized the book "Methods of Teaching Religious Doctrines (Heavenly Gifts)", which was published by the Organization for the Study and Compilation of University Books in Islamic and Human Sciences (SAMT) for the field of Educational Sciences in 2013. The selected indicators include content, structural, formal, linguistic and method indicators. The research results show: this book has limited strengths in formal and linguistic indicators. But the very serious weaknesses of the book in all formal, linguistic, content, structural and method indicators are completely obvious. Among others, it is possible to point out the lack of updating of data, scientific problems, incorrect citations, incoherence of content and inapplicability. The lack of these indicators is such that it rejects the "scientific and educational" nature of the book. Therefore, this book lacks the most basic reviews of academic textbooks. It is suggested that a new book be written for this course based on the indicators of academic textbooks and the curriculum of religious education and training of the primary period.

Keywords: Book Review Indicators, Religious Education, Teaching Method.

* Assistant Professor, Member of the Scientific Board of the Research Institute of Education Studies, Tehran,
mhmdelbari1@gmail.com

Date received: 2023/04/24, Date of acceptance: 2023/07/29

Textbooks are the most basic educational tools. The process of education at all levels and educational centers is affected by it. Textbooks are full-view mirror and the heart of the curriculum, indicating the expected level of skill and knowledge, a tool for teaching and learning, creating students' relationships, responsible for the structure, organization and management of learning, the main source of content, a guide to learning activities and a teacher's assistant. It is effective in creating education and facilitates learning. The process of evaluating education and its scope depends on textbooks.

According to this position, the analysis and criticism of textbooks which can be regarded as the most official scientific media, is of special importance.

In this regard, the aim of the research is to review and criticize the textbook "Teaching methods of religious doctrines in the primary period (heavenly gifts)" written by Mr. Suleimannejad, published in 2013 (Samt Publications), based on the standards and indicators of the authorship of academic books. This book was written by the most important authoring center of academic textbooks, so its review is important. In addition, the special role that the book has in the religious education of children, as well as the teaching and complications of this process, doubles the importance of its criticism. The main goals of this research are: determining the amount and type of attention to the content indicator, knowing the amount of attention to the structural indicator, understanding the manner and amount of attention to the formal indicator, identifying the amount of attention to the linguistic indicator and determining the amount of attention to the methodological indicator in this book. According to the objectives of the research, the main questions of the research are:

To what extent and how is content indicators observed in book writing?

Have structural standards been considered in organizing the book? To what extent and how?

What are the formal indicators in the book?

To what extent and how has attention been paid to language indicators in content presentation?

Is the method of presenting the content in the book based on methodological specifications and appropriate to the goals of the book?

The most important research findings are:

A: In the field of content indicators, the book lacks up-to-date data. In addition, it provides wrong information to the audience about the curriculum of religious education. In some cases, we witness incorrect explanations of religious verses, concepts and teachings. Old and outdated information is abundantly seen in the text. It is evident that

there is no single pattern in references. There are fake citations, citation of incorrect contents, failure to cite contents that are exactly from other books which are sometimes more than tens of pages. The book also suffers lack of comprehensiveness of sources and lack of trustworthiness. Among the elements of the teaching field, some have not been addressed at all, such as the content and the goal, which are the focus of teaching and have been limited to a short reference. New teaching models have not been introduced and concepts related to teaching have not been defined. The book lacks any innovation and creativity in its presentation method, content and organization.

Bibliography

The Holy Quran

- Abdullahi, Hossein (2019), criticism and analysis of the content of teaching manuals in universities, critical studies in Texts and Programs of human Sciences, Research Institute of Humanities and Cultural Studies, 20th year, number 10: 309-326
- Ahmadi, Ali Asghar, Seyyed Abdul Wahhab Taleghani, Mahmoud Hosseini, Mohsen Qaraati (1988), Method of Teaching Religious Education in the Primary Period, Tehran: Iran Publishing Company
- Anoushepour, Abolfazl and Elaha Sotoudeh, Gholam Abbas Sarshor Khorasani, Masoud Vakil (2009), Teacher's book for teaching Quran in the 5th primary school, Tehran: General Department of Textbook Printing and Distribution.
- Armand, Mohammad (2019), a critique on the research book and textbook writing, critical studies in Texts and Programs of human Sciences, Research Institute of Humanities and Cultural Studies, year 20, number 10: 3-17
- Armand, Mohammad and Hassan Melki (2012), an introduction to the design and composition of academic textbooks, Tehran: Samit.
- Babaei, Reza (2015), we should write better; textbook of correct writing, simple writing and beautiful writing, Tehran: Adian Publishing House (affiliated with Adian University of Religions and Religions)
- Bagheri, Khosrow (2001), A New Look at Islamic Education, Tehran: Madrasah Publications, 7th Edition
- Bahoner, Mohammad Javad (1975), religious teachings and their teaching methods, Correspondence School
- Bare, J. L. (2015). Pedagogical approaches in basic writing textbook. A thesis presented to the faculty of the University of Alaska Anchorage in partial fulfilment of the requirements for the degree of Master of Art (Document (2), Pos. 1-3)
- Bare, J. L. (2015). Pedagogical approaches in basic writing textbook. A thesis presented to the faculty of the University of Alaska Anchorage in partial fulfilment of the requirements for the degree of Master of Art (Document (2), Pos. 1-3)
- Beheshti, Ahmad (n.d.), education from the perspective of Islam, (no place): Payam Publishing House

- Gak, D. M. (2011). Textbook-an important element in the teaching process. Fakultet tehničkih nauka, – Engleski jezik, Novi Sad, pp. 79-82. Retrieved from <http://epub.ff.uns.ac.rs/>
- Gak, D. M. (2011). Textbook-an important element in the teaching process. Fakultet tehničkih nauka, – Engleski jezik, Novi
- Graves, K. (2000). Designing Language Course, A Guide for Techers, Boston: Heinle, Cengage Learning.
- Graves, K. (2000). Designing Language Course, A Guide for Techers, Boston: Heinle, Cengage Learning.
- Harrison, A.G. (2001). “How do teachers and textbook writes model scientific ideas for students?” Science Education, 31(3), 401-435.
- Hasani, Mohammad (2007), a guide for the implementation of descriptive qualitative assessment in the classroom, Tehran: Abid.
- Hosseini, Seyyed Mohammad Hossein (2017), a review of the book "Theoretical and Practical Approaches to Compilation of Curriculums in Higher Education", Academic Books Research and Writing, No. 43: 116-141
- Ibn-Faris, Ahmad (1410 A.H.), Ma'jam Maqais-ul-Lughah, Beirut: Al-Dar al-Islamiyyah.
- Ibn-Manzur, Muhammad ibn Makram (1414 A.H.), Lisan-al-Arab, Beirut: Dar-Sader
- Javadi Amoli, Abdullah (1999), Thematic Tafsir of the Holy Qur'an, Vol. 9, (Life of the Holy Prophet (PBUH) in the Qur'an, Qom: Isra'a
- Johnsen E.B.(1993). Textbooks in the Kaleidoscope. A Critical Survey of Literature and Research on Educational Texts. Oslo : Scandinavian University Press
- Kiamanesh, Alireza (2010), Educational Evaluation Methods (Educational Sciences) Tehran: Payam Noor University
- Maleki, Hassan (2006), The Basics and Criteria of Academic Textbook Criticism, Sokhan Samat, No. 17: 9-20
- Maleki, Hassan (2011), lesson planning (practical guide), Tehran: Burhan Madrese Cultural Institute
- Mansourian, Yazdan (2012), one hundred characteristics of efficient and effective academic books, research and writing of academic books, number 29: 1-17
- Mostafavi, Hassan (1981), Al-Tahqiq fi Kalamat al-Qur'an al-Karim, Tehran: Book Translation and Publishing Company
- Niknafs, Saeed and Khadijah Ali (2012), the role of content analysis in the process of teaching and designing textbooks, World Journal of Media-Persian Edition, Volume 8, Number 2: 124-150
- Nouryan, Mohammad, (2014), methods of evaluating textbooks with an emphasis on quantitative and qualitative content analysis, Tehran: Shura.
- Nowruzzadeh, Reza and Neda Rezaei (2009), Prerequisites and requirements of university textbooks, Ayar, Volume 14, Number 23: 117-138
- Raghib-isfahani, Hossein ibn Muhammad (1412 A.H.), al-Mufardat fi Gharib-al-Qur'an, Damascus, Beirut: Dar al-Alam, al-Dar al-Shamiya

- Rahmani, Abdul Razzaq and Haniyeh Zafarabadi (2021), evaluating and criticizing the quality of the Arabic grammar book by Abbas Mahyar (based on Mansourian's ten criteria). Research and Writing Academic Books, Volume 25, Number 48, 160-183.
- Ramezani, Ahmed (2018), evaluation of the textbook and teacher's guide for language learning and sentence formation for deaf/hearing-impaired students, Exceptional Children's Quarterly, 19th year, number 2: 123-142
- Razi, Ahmad (2008), Evaluation and Criticism Indicators of University Textbooks, Sokhon Samat, No. 21: 21-30
- Sad, pp. 79-82. Retrieved from <http://epub.ff.ums.ac.ir/>
- Shabani, Hassan (2013), Advanced Teaching Method, Tehran: Samt
- Sharif-al-Qorashi, Baqir (1983), Islamic educational system, Tehran: Fajr
- Sikorova, Z. (2011). "The role of textbooks in lower secondary schools in the Czech Republic", IARTEM e-Journal, 4(2): 1-22.
- Sotoudeh, Elahe and Mansoura Seyed Salehi, Faryal Amar, Yassin Shokarani (2011), Teacher's Book of Gifts from the Sky, Second Primary School, Tehran: General Department of Textbook Printing and Distribution
- Suleimannejad, Akbar (2012), Teaching methods of religious teachings (heavenly gifts), Tehran: The Organization for Researching and Composing University Textbooks in the Islamic Sciences and the Humanities (Samt)
- The Collection of Approvals of the Supreme Council of Education: Curriculum Guide, Compilation Shorakei Ardakani, Javad and Hossein Riahiinejad, Hadi Razzaghi (2012): Tehran: Burhan School Cultural Institute
- Yan, Mick (2013), research and writing a textbook, translated by Moradzadeh, Shahrouz and Ramin Golshaei, Tehran: Samt.
- Yarmohamedian, Mohammad Hossein (2013), Basics and Principles of Curriculum Planning, Tehran: Yadavare Kitab

تحلیل نقادانه کتاب روش‌های تدریس تعلیمات دینی (هدیه‌های آسمانی)

سیدمحمد دلبری*

چکیده

بررسی و نقد کتاب درسی به دلیل جایگاه آن در دستیابی به اهداف نظام‌های آموزشی و آثار آن در کیفیت بخشی به محتواهای آموزشی و تربیتی، اهمیت ویژه‌ای دارد. بنابراین، ارزیابی این منابع با بهره‌مندی از ملاک‌های دقیق ضرورت دارد. پژوهش حاضر مبتنی بر شاخص‌های علمی، کتاب روش‌های تدریس تعلیمات دینی (هدیه‌های آسمانی) را، که توسط سازمان مطالعه و تدوین کتب دانشگاهی در علوم اسلامی و انسانی (سمت) برای رشته علوم تربیتی در سال ۱۳۹۲ منتشر شده، نقد کرده است. شاخص‌های منتخب شامل شاخص محتوایی، ساختاری، شکلی، زبانی، و روشی است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که این کتاب نقاط قوت محدودی در شاخص‌های شکلی و زبانی دارد، اما نقاط ضعف بسیار جدی کتاب در همه شاخص‌های شکلی، زبانی، محتوایی، ساختاری، و روشی کاملاً آشکار است. ازجمله می‌توان به عدم روزآمدی داده‌ها، اشکالات علمی، استنادات نادرست، عدم انسجام محتوا، و غیرکاربرد بودن اشاره کرد. فقدان این شاخص‌ها به میزانی است که «علمی و آموزشی بودن» کتاب را رد می‌کند. بنابراین، این کتاب فاقد اصلی‌ترین ممیزه‌های کتاب درسی دانشگاهی است. پیش‌نهاد می‌شود مبتنی بر شاخص‌های کتاب درسی دانشگاهی و برنامه درسی تعلیم و تربیت دینی دوره ابتدایی، برای این درس کتاب جدیدی تألیف شود.

کلیدواژه‌ها: شاخص‌های نقد کتاب، تربیت دینی، روش تدریس.

* استادیار علوم قرآن و حدیث، عضو هیئت علمی پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش، تهران، ایران،
mhmdelbari1@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۰۴، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۰۷

۱. مقدمه

اساسی‌ترین ابزار تحصیلی کتاب‌های درسی است. به همین دلیل، فرایند آموزش در تمام سطوح و مراکز آموزشی تحت تأثیر آن‌هاست (میک ۱۳۹۳: ۶). اهمیت این وسیله آموزشی در ایران به دلیل استفاده محدود از سایر رسانه‌ها مضاعف است (آرمند و ملکی ۱۳۹۱: ۸) و از وجوه متعدد اهمیت دارد: کتاب درسی آینه تمام‌نمای برنامه درسی است و برخی آن را قلب برنامه درسی می‌دانند (فرمehنی فراهانی ۱۳۸۷: ۱۰۵). هم‌چنین، بیان‌گر میزان مهارت و دانشی است که از دانشجو انتظار می‌رود (Bare 2015: 1-3). درحقیقت، محتوا مجموعه مفاهیم، اصول، مهارت‌ها، ارزش‌ها، و گرایش‌هایی است که از سوی برنامه‌ریزان و به‌قصد تحقق اهداف انتخاب و سازمان‌دهی می‌شود (ملکی ۱۳۹۱: ۴۰).

کتاب درسی ابزاری برای آموزش و یادگیری است (Graves 2000: 1-4) که با تبیین مفاهیم و اصطلاحات، امکان ایجاد ارتباط دانشجوین را با موضوعات مختلف فراهم می‌آورد. هم‌چنین، ساختار، سازمان‌دهی، و مدیریت یادگیری را به‌عهده دارد (نوروززاده و رضایی ۱۳۸۹: ۱۲۳-۱۲۵). ازیک‌سو، چگونگی تنظیم محتوای کتاب درسی در چگونگی یادگیری اثر دارد (نیک‌نفس و علی‌آبادی ۱۳۹۲: ۱۳۸) و ازجانب‌دیگر، به‌منزله منبع اصلی محتوا در جهت‌دهی به فعالیت‌های یادگیری نقش عمده ایفا می‌کند (Sikorova 2001: 18). نقش کتاب نه‌تنها در فرایند یادگیری، بلکه در یاددهی نیز پررنگ است و می‌تواند یاری‌گر مدرس در خلق آموزش مؤثر باشد (Gak 2001: 79-82). جریان سنجش آموزش و محدوده آن وابسته به کتاب درسی است. در برخی از کشورهای پیشرفته، دانش‌آموزان درحدود ۶۰ درصد از وقت درس‌خواندن خود را صرف کار با کتاب‌های درسی می‌کنند (Johnsen 1993: 165-166). تسهیل یادگیری با کتاب درسی مناسب میسر و با کتاب نامطلوب این فرایند مختل و مانع فعالیت‌های آزادانه و خلاقانه معلم درهنگام تدریس می‌شود (Harrison 2001: 403).

باتوجه‌به این جایگاه بررسی، تحلیل و نقد کتاب‌های درسی، یعنی رسمی‌ترین رسانه علمی، اهمیت ویژه می‌یابد. نقد محتوای آموزشی بر مبنای اصول و قواعد علمی، نقاط قوت و ضعف را مشخص و زمینه اصلاح آن را فراهم می‌کند (رمضانی ۱۳۹۸: ۱۲۶).

۲. اهداف پژوهش

هدف پژوهش بررسی و نقد کتاب درسی روش‌های تدریس تعلیمات دینی دوره ابتدایی (هدیه‌های آسمان) نوشته آقای سلیمان‌نژاد، چاپ سال ۱۳۹۲ انتشارات سمت، مبتنی بر معیارها

و ملاک‌های تألیف کتاب‌های دانشگاهی است. شاخص‌های نقد شامل شاخص‌های محتوایی، ساختاری، شکلی، زبانی، و روشی است (رضی ۱۳۸۸: ۲۱-۳۰). این کتاب توسط مهم‌ترین مرکز تألیف کتاب‌های درسی دانشگاهی صورت گرفته است، از این رو، نقد آن اهمیت می‌یابد. علاوه بر آن، نقش ویژه‌ای که کتاب در تربیت دینی کودکان ایفا می‌کند و نیز تدریس و پیچیدگی‌هایی که این فرایند دارد، اهمیت نقد آن را مضاعف می‌سازد.

۱.۲ اهداف تفصیلی

الف. تعیین میزان و چگونگی توجه به شاخص‌های محتوایی (روزآمدی داده‌ها و اطلاعات از نظر ارجاع به منابع جدید یا تکراری یا قدیمی نبودن اطلاعات، اعتبار علمی منابع مورداستفاده در کتاب، دقت در استنادات و ارجاعات از نظر توجه به اصول منبع‌دهی، امانت در ارجاع‌دهی، جامعیت محتوا و موضوع کتاب با توجه به اهداف درس موردنظر، برخورداری کتاب از نوآوری اعم از طرح نظریه علمی جدید، ارائه ساختار علمی نو، طرح یک افق نو و خلاقیت ویژه، تنظیم جدیدی از مباحث، کیفیت تحلیل و بررسی علمی مسئله یا مسائل موردنظر)؛

ب. شناخت میزان توجه به رعایت شاخص‌های ساختاری (رعایت نظم منطقی و انسجام مطالب (تسلسل عناوین کلی اثر) در هر فصل و نیز در کل اثر، بیان اهداف کتاب، ارائه خلاصه و نتیجه‌گیری، ارائه مقدمه، داشتن پیش‌گفتار، مباحث مقدماتی، پرسش، فعالیت‌هایی برای یادگیری و فهم بهتر موضوع، استفاده از جدول‌ها، تصاویر، و نمودار، و استفاده از فهرست اعلام و کتاب‌شناسی)؛

ج. فهم نحوه و میزان توجه به شاخص شکلی (تناسب حجم کتاب، تناسب حجم صفحات هر فصل با فصل‌های دیگر، کیفیت طرح روی جلد، حروف‌نگاری، صفحه‌آرایی، و صحافی)؛

د. شناسایی میزان رعایت شاخص‌های زبانی (رعایت قوانین عمومی نگارش و ویرایش تخصصی کتاب، استفاده از علائم سجاوندی، استفاده از جملات کوتاه، پرهیز از کاربرد زیاد جملات مرکب، استفاده از بندهای کوتاه، پرهیز از به‌کارگیری واژگان مهجور، استفاده از جملات مثبت به جای منفی، به‌کارگیری کم‌تر جملات معترضه، پرهیز از به‌کارگیری ساختار فارسی زبان کهن، پرهیز از سره‌نویسی، پرهیز از گرت‌برداری‌های نادرست از زبان بیگانه، روان و رسابودن متن و معادل‌سازی دقیق اصطلاحات تخصصی)؛

ه. تعیین میزان توجه به شاخص‌های روشی، یعنی تناسب روش تحقیق با موضوع کتاب و رعایت بی‌طرفی علمی در بررسی‌ها و داوری‌های کتاب (رضی ۱۳۸۸: ۲۱-۳۰).

۳. سؤال پژوهش

سؤال اصلی:

– کدام یک از شاخص‌های کتاب‌های درسی دانشگاهی در کتاب روش‌های تدریس تعلیمات دینی (هدیه‌های آسمانی) رعایت شده است؟

سؤال‌های فرعی:

- رعایت شاخص‌های محتوایی در تألیف کتاب به چه میزان و چگونه است؟
- آیا در سازمان‌دهی کتاب به معیارهای ساختاری توجه شده است؟ به چه میزان و چگونه؟
- شاخص‌های شکلی در کتاب به چه صورت است؟
- به شاخص‌های زبانی در ارائه محتوا به چه میزان و چگونه توجه شده است؟
- آیا روش ارائه محتوا در کتاب مبتنی بر شاخص‌های روشی و متناسب با اهداف کتاب است؟

۴. پیشینه پژوهش

کتاب روش‌های تدریس تعلیمات دینی ابتدایی (هدیه‌های آسمانی) در حوزه علوم تربیتی است. هرچند پژوهش‌هایی به صورت موردی به نقد کتاب‌های این حوزه پرداخته‌اند، اما شامل کتاب روش‌های تدریس تعلیمات دینی (هدیه‌های آسمانی) نمی‌شوند. برخی پژوهش‌ها به تعیین ویژگی‌های کتاب‌های درسی علوم تربیتی پرداخته‌اند؛ ازجمله پژوهش روح‌الله شهابی و سیدمحمدحسین حسینی (۱۴۰۰) با عنوان «ویژگی‌های نمونه‌ای از کتاب‌های درسی علوم تربیتی سازمان سمت: تحلیل محتوای نقد متخصصان» است. نتایج پژوهش حاکی از آن است که ۷۰ درصد متخصصان شاخص‌های اعتبار منابع، دقت در ارجاع‌دهی، رعایت امانت، بی‌طرفی علمی، رعایت قواعد نگارشی، روان‌بودن، معادل‌سازی دقیق اصطلاحات، نظم منطقی در کل اثر، و نیز کیفیت حروف‌نگاری، صفحه‌آرایی، و صحافی را خوب ارزیابی کرده‌اند و ۳۰ درصد از حیث شاخص‌های روزآمدی منابع، جامعیت محتوا، و کیفیت تحلیل ضعیف ارزیابی کرده‌اند. در پژوهشی دیگر با عنوان «نقدی بر کتاب‌های درسی رشته علوم تربیتی در ایران» از سیدمحمدحسین حسینی و معصومه مطور (۱۳۹۱)، نقاط قوت کتاب در بخش شکلی و محتوایی، مواردی چون سلیس و قابل فهم بودن نگارش اثر، رعایت قواعد ویرایشی و نگارشی و

معادل‌سازی مناسب، و استفاده از اصطلاحات تخصصی است و نقاط ضعف داشتن غلط‌های چاپی، نامناسب بودن طرح جلد، صحافی و کیفیت چاپ، استفاده نکردن از ابزارهای علمی، و تطابق نداشتن با سرفصل‌های شورای عالی بیان شده است.

۵. روش پژوهش

روش‌های ارزیابی کتاب درسی به سه گروه عمده تقسیم می‌شوند: «آرای پاسخ‌دهندگان»، «ارزیابی از طریق آزمایش»، و «تحلیل کتاب درسی». روش تحلیل کتاب درسی روش منتخب پژوهش است. این روش ضمن داشتن مزیت‌های دو روش دیگر، از معایبی مانند هزینه‌بر بودن روش آزمایش‌محور و تردید در پذیرش نتایج در روش آرای پاسخ‌دهندگان مبرا است (میک ۱۳۹۳: ۲۲-۲۳). هرچند این روش با محدودیت‌هایی نظیر «انتخاب معیارها از سوی ذی‌نفعان»، «زمان درمقابل دقت»، «ذهنیت درمقابل عینیت»، و «اهمیت نسبی ملاک» روبه‌روست (نوریان ۱۳۹۳: ۶۲-۶۳).

این پژوهش از نوع تحلیل انتقادی است که براساس معیارهای محتوایی، ساختاری، زبانی، شکلی، و روشی تعیین‌شده رضی (۱۳۸۸) به مطالعه موردی کتاب روش‌های تدریس تعلیمات دینی (هدیه‌های آسمانی) می‌پردازد.

۶. معرفی کلی کتاب

کتاب روش‌های تدریس تعلیمات دینی (هدیه‌های آسمانی)، اثر اکبر سلیمان‌نژاد، در سال ۱۳۹۲ توسط انتشارات سمت در ۲۳۰ صفحه به چاپ رسیده و تاکنون هشت بار بدون تغییر تجدید چاپ شده است. این کتاب دارای پیش‌گفتار، هفت فصل، و فهرست منابع است. اهداف آموزشی و مقدمه در آغاز هر فصل و خودآزمایی در انتهای فصل قرار دارد. در فصل نخست، با عنوان «کلیات»، تربیت، مفهوم، و متغیرهای آن و نظرهای برخی اندیشمندان، مفهوم تربیت دینی، رویکرد، اصول، ویژگی‌ها، و اهداف برنامه درسی تعلیم و تربیت دینی ارائه شده است.

در فصل دوم با عنوان «مراحل رشد تفکر دینی و دین‌شناسی کودکان»، برخی نظریه‌ها در این باره ارائه شده است. فصل سوم تبیین «نقش عناصر فرایند یادگیری در آموزش تعلیمات دینی» (معلم، دانش آموز، و...) را عهده‌دار است. در فصل چهارم درباره «فناوری‌های آموزشی» تعلیمات دینی بحث شده است. در فصل پنجم با عنوان «شیوه‌های آموزش معارف اسلامی»،

روش‌های آموزش اصول عقاید، اخلاق، و احکام ارائه شده است. در فصل ششم و هفتم به ترتیب ارزش‌یابی و آسیب‌شناسی تربیت دینی آمده است.

۷. یافته‌های پژوهش

مهم‌ترین یافته‌های پژوهش براساس شاخص‌های پنج‌گانه عبارت‌اند از:

۱.۷ شاخص محتوایی

۱.۱.۷ روزآمدی داده‌ها و اطلاعات

منظور از روزآمدی هم راهی نویسنده با پیشرفت‌های جدید یک رشته است (منصوریان ۱۳۹۲: ۹). در روزآمدی، بهره‌مندی از منابع جدید در تولید آثار علمی مورد تأکید است (حسینی ۱۳۹۷: ۱۳۲).

منبع اصلی کتاب مورد پژوهش، کتاب روش آموزش تعلیمات دینی در دوره ابتدایی است که ویژه مراکز و دانش‌سراهای تربیت معلم رشته آموزش ابتدایی، دانش‌سراها از نیمه دوم دهه ۷۰ وجود خارجی ندارند، در سال ۱۳۶۷ بدون تمرکز بر اهداف کتاب‌های درسی آن دوره، توسط دفتر تحقیقات و برنامه‌ریزی درسی چاپ شده است (احمدی و دیگران ۱۳۶۷: پیش‌گفتار). لذا، این منبع هم منسوخ است و هم نگرش و اهداف متفاوتی نسبت به کتاب‌های هدیه‌های آسمان دارد. با وجود این، قریب به اتفاق محتوای فصل پنجم کتاب، فصل محوری کتاب مورد پژوهش، با عنوان «شیوه‌های آموزش معارف اسلامی» بدون هرگونه روزآمدسازی، تکرار بخش عمده‌ای از فصل سوم تا ششم کتاب مذکور است (همان: ۳۰-۱۲۴).

منبع بسیار قدیمی دیگر، کتاب تعلیمات دینی و روش تدریس آن است که در سال ۱۳۵۴ به قلم محمدجواد باهنر تألیف شده است. با وجود آوردن عین جملات در صفحه ۱۶۸، از آن نام برده نشده است (باهنر بی‌تا: ۱۷۵).

الگوی «گزارش عملکرد درسی» در صفحات ۱۸۵-۱۸۶ عیناً از کتاب راه‌نمای ارزش‌یابی کیفی توصیفی در کلاس درس اخذ شده است (بنگرید به حسینی ۱۳۸۷: ۱۳۷-۱۳۹). این الگو حدود یک دهه قبل کنار گذاشته شده و الگوی کاملاً متفاوتی مبنای عمل است (بنگرید به ستوده و دیگران ۱۳۹۱: ۱۳).

هم‌چنین، کتاب نسخه‌هایی از راه‌نماهای تدریس کتاب‌های هدیه‌های آسمان را منبع خود قرار داده است که منسوخ هستند، زیرا مربوط به دهه ۸۰ و براساس نظام آموزشی ۵-۳-۴

تحلیل نقادانه کتاب روش‌های تدریس تعلیمات دینی ... (سیدمحمد دلبری) ۷۳

هستند. محتوا و ساختار آن‌ها با آنچه در نظام ۳-۳-۶ رخ می‌دهد، کاملاً متفاوت است و با کتاب‌های درسی کنونی تناسبی ندارد.

استفاده از آثار قدیمی و منسوخ عدم روزآمدی داده‌ها و اطلاعات و وجود محتواهای فاقد اعتبار را در پی داشته است. در زیر نمونه‌هایی از آن آورده می‌شود:

۱.۱.۱.۷ معرفی نادرست برنامه‌های درسی نظام آموزشی

در نظام برنامه درسی آموزش و پرورش دو راهنمای برنامه درسی کاملاً متمایز و مصوب شورای عالی آموزش و پرورش وجود دارد. اول راهنمای برنامه درسی تعلیم و تربیت دینی و دوم راهنمای برنامه درسی آموزش قرآن. این دو برنامه به ترتیب مبنای تألیف دو کتاب هدیه‌های آسمان و کتاب قرآن هستند و در همه وجوه، یعنی منطق و فلسفه وجودی، رویکرد، اهداف، روش‌های یاددهی - یادگیری، و روش‌های ارزش‌یابی کاملاً متمایز هستند، اما کتاب در صفحه ۱۸، آن دو را یک برنامه تلقی می‌کند. این مطلب نادرست سبب اشتباهات متعددی در سایر بخش‌ها از جمله در صفحات ۱۵، ۱۶، ۱۷، و ۱۹ شده است. مثلاً در صفحه ۱۶ آمده است: «برنامه جدید آموزش قرآن بیش از هر چیز، بر اهداف حیطه نگرشی تأکید دارد و...»، درحالی که این هدف از اهداف آموزش برنامه درسی قرآن نیست و در برنامه درسی دینی آمده است.

۲.۱.۱.۷ عدم انطباق محتوای کتاب با برنامه درسی دوره ابتدایی

در صفحه ۱۵۱ اصولی با نام «اصول حاکم بر برنامه تعلیم و تربیت پایه ششم» آمده است. تمام این اصول از برنامه درسی دوره راه‌نمایی تحصیلی، متوسطه، و پیش‌دانشگاهی گرفته شده است (رزاقی و دیگران ۱۳۹۲: ۲۵۰-۲۵۴). این اصول با دوره ابتدایی و کتاب‌های هدیه‌های آسمان ارتباطی ندارد. مثلاً در اصل اول تلفیق آموزش قرآن و دینی بیان شده است، حال آن‌که تلفیق در دوره متوسطه دوم رخ می‌دهد. دو کتاب هدیه‌های آسمان و آموزش قرآن در دوره ابتدایی به صورت کاملاً مستقل تألیف و آموزش داده می‌شود.

۳.۱.۱.۷ معرفی اشتباه مهم‌ترین عناصر برنامه درسی دوره ابتدایی

مهم‌ترین عنصر برنامه درسی «رویکرد» برنامه است که مانند چتری بر سایر عناصر، از جمله اهداف، روش، و ارزش‌یابی، سایه می‌افکند و به آن‌ها جهت می‌دهد (یارمحمدیان ۱۳۹۳: ۴۴). در صفحه ۱۵ کتاب، رویکرد برنامه جدید تعلیم و تربیت دینی «جامعیت آموزش» معرفی و

مفصل تبیین شده است. این رویکرد مربوط به آموزش قرآن است، نه تربیت دینی، و هدف آن جلوگیری از فروکاستن آموزش قرآن به روخوانی و روان‌خوانی و آسیب‌های جدی در این حوزه آموزش است (انوشه‌پور و دیگران ۱۳۸۸: ۲).

اما رویکرد برنامه جدید تعلیم و تربیت دینی مبتنی بر انسان‌شناسی اسلامی، «فطرت‌گرایی توحیدی» است. این برنامه با رویکرد به فطرت انسان، برنامه خود را سامان می‌دهد و در اصول، اهداف، و روش‌های تعلیم و تربیتی ردپای آن را دنبال می‌کند و به اصلی‌ترین ویژگی‌های فطری انسان نظیر حقیقت‌جویی، خردورزی، گرایش به خیر و فضیلت، زیباگرایی، گرایش به خلاقیت، و ابداع توجه دارد (بنگرید به رزاقی و دیگران ۱۳۹۲: ۸۳-۸۶).

۴.۱.۱.۷ تبیین نادرست اهداف برنامه درسی تعلیم و تربیت دینی در دوره ابتدایی

از اهداف و محورهای آموزش قرآن، ایجاد نگرش‌های صحیح یا تغییر نگرش‌های نادرست دانسته شده است تا از این ره‌گذر، کودکان درنهایت به ایمان و اعتقاد برسند. در همین زمینه، برنامه جدید انباشتن ذهن کودکان از مفاهیمی که در ذهن به آن‌ها تمایل وجود ندارد و تأکید صرف بر مهارت‌هایی که تنها به درد امتحان می‌خورد و آن‌ها را به‌هنگام ارزش‌یابی به‌ظاهر موفق جلوه می‌دهد، به‌کلی طرد شده است (سلیمان‌نژاد ۱۳۹۲: ۱۶). درحالی‌که این اهداف و اصول برنامه درسی تعلیم و تربیت دینی است نه قرآن.

۵.۱.۱.۷ عدم انطباق با کتاب‌های درسی

برای تبیین تجهیزات در آموزش هدیه‌های آسمان در صفحات ۷۹ تا ۸۱، کتاب کار رسانه‌ای مستقل با کارکرد خاص معرفی و ابزار مناسبی برای توسعه و تعمیق یادگیری، تقویت علاقه‌مندی به انجام دادن فعالیت‌ها، و بروز ابتکار و خلاقیت دانسته شده است. برای تمرین‌های آن، کارکردهای دیگری نظیر توسعه اطلاعات و طبقه‌بندی آن‌ها، عمق‌بخشی به ادراکات، واداشتن به تلاش و پویایی، و ایجاد انگیزه بیان و تأکید شده است که بدون کتاب کار، آموزش کامل نمی‌شود و نمی‌توان به اهداف یادگیری کتاب هدیه‌های آسمان دست یافت. درحالی‌که سال‌ها قبل و با تغییر نظام ۳-۴-۵، ساختار و محتوای کتاب‌های هدیه‌های آسمان در تمام پایه‌ها تغییر یافته و کتاب‌های جدیدالتألیف تولید شده‌اند و کتاب کار از چرخه رسمی و غیررسمی آموزش حذف شده است.

۲.۱.۷ اعتبار علمی

از ویژگی‌های کتاب درسی توانایی ارائه مطالب معتبر به یادگیرنده در طی دوره آموزش است (آرمند ۱۳۹۹: ۴). مطالب نامعتبر، خطاهای علمی، و عدم اتقان محتواها در این کتاب دیده می‌شود. از آن جمله:

۱.۲.۱.۷ تبیین نادرست عقاید

در صفحات ۱۰۶-۱۰۷ راه‌های شناسایی پیامبران ذکر شده است، که به جز معجزه، سایر موارد نشانه صدق ادعای نبوت نیستند. اموری نظیر مبارزه با فساد و آلودگی یا ترس از خدا و ایمان به خداوند. این امور ویژگی‌های ضروری برای نبی هستند، اما وجود آن‌ها در غیر نبی نیز ممکن است. این ویژگی‌ها را نه تنها معصوم، که سطوحی از آن را برخی بندگان خداوند نیز دارند. عصمت نیز راه شناخت نبی ذکر شده است، اما عصمت یک مقام است که انسان می‌تواند با ریاضت شرعی و تهذیب نفس، به آن دست یابد، منحصر به پیغمبران نیست، البته هر پیغمبر یا امامی باید معصوم باشد، ولی هر معصومی پیغمبر یا امام نیست. با تهذیب نفس می‌توان از آینده مصون ماند (جوادی آملی ۱۳۷۹: ج ۹، ۱۹-۲۲). «برگزیده شدن از میان مردمی عقب مانده و بی تمدن» نیز از راه‌ها بیان شده و دلیلی برای آن ذکر نشده است.

۲.۲.۱.۷ ریشه‌شناسی نادرست واژگان قرآنی

کتاب تربیت را از ریشه «ربو» در باب تفعیل و به معنای «زیادت و فزونی» دانسته است و در لغت به معنی نشوونمادادن، زیادکردن، برکشیدن، و مرغوب یا قیمتی ساختن می‌داند، اما اکثر لغت‌شناسان تربیت را از ماده «ر ب ب» دانسته‌اند که در حالت مضاعف ربّ می‌شود (ابن منظور ۱۴۱۴ق: ج ۱، ۳۹۹). ابن فارس آن را به سه مفهوم می‌داند: «اصلاح الشیء، لزوم الشیء، و ضم الشیء للشیء». اگر به مالک، خالق، و صاحب یک چیز رب گفته شده، به این دلیل است که آن‌ها اصلاح‌گر مخلوق و مملوک خود هستند. لزوم الشیء حکایت از مراقبت مداوم شیء می‌کند که مستمر بودن و تدریج در تربیت از آن برداشت می‌شود (ابن فارس ۱۴۰۴ق: ج ۲، ۳۸۱-۳۸۲).

بنابراین، از ریشه لغوی چند عنصر اساسی تربیت، یعنی عدم اختصاص تربیت به انسان، عدم اختصاص آن به بعدی از ابعاد انسان، و ابتدای آن بر علم و آگاهی درک می‌شود

(شریف‌القرشی بی‌تا: ۲۹-۳۰). برخی ریشه تربیت را از «ر ب و» می‌دانند که براساس اشتقاق اکبر، از ماده «ر ب ب» مشتق شده (مصطفوی ۱۳۶۰: ج ۴، ۲۰) و در امور جسمانی منحصر است (باقری ۱۳۸۰: ۳۸؛ بهشتی بی‌تا: ۹۸).

۳.۲.۱.۷ برداشت ناصواب از آیه

خداوند متعال می‌فرماید: «إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ»؛ مسلماً در آفرینش آسمان‌ها و زمین و رفت‌وآمد شب و روز نشانه‌های روشن برای خردمندان است (آل‌عمران: ۱۹۰).

در صفحه ۴ ضمن تعریف تربیت دینی به «پرورش و به‌فعلیت‌درآوردن استعدادهای درونی انسان»، از آیه چنین برداشت شده است: «تربیت دینی نه‌تنها معنادار و ممکن، بلکه امری لازم و ضروری است».

هیچ‌یک از مفسران و مربیان تربیتی از این آیه امکان، معناداری، یا اثبات تربیت دینی را برداشت نکرده‌اند. واژگان، تعبیرات، و سیاق آیه به‌صراحت یا اشاره نیز چنین دلالتی ندارند.

۳.۱.۷ استنادات و ارجاعات

یکی از وجوه علمی‌بودن کتاب، مستندبودن محتوا و استناددهی به‌شکل درست است. بی‌توجهی به این قاعده در موارد زیر مشهود است:

۱.۳.۱.۷ عدم تبعیت از الگوی واحد در استناددهی

استناددهی محتوا در کتاب، گاه با محوریت نویسنده و گاه با کتاب، گاهی با ذکر صفحه و گاه بدون آن، و با قالب‌های متفاوت است:

الگوی اول: نام نویسنده، سال نشر، و شماره صفحه؛ مثلاً هترینگتون و پارک، ۱۳۷۳، ص ۲۸۰ در صفحه ۱۳۱؛

الگوی دوم: نام نویسنده، سال نشر؛ مثلاً رحیمی و رضانی، ۱۳۸۷، در صفحه ۱۴۱؛

الگوی سوم: نام کتاب؛ مثلاً غررالحکم، در صفحه ۱۹۳.

علاوه‌بر الگوهای متعدد، گاهی از ویرگول و گاهی از خط مورب استفاده شده است.

تحلیل نقادانه کتاب روش‌های تدریس تعلیمات دینی ... (سیدمحمد دلبری) ۷۷

ارائه الگوهای متنوع در استنادات قرآنی نیز نمود دارد؛ مثلاً:

الگوی اول: نام سوره، شماره آیه؛ آیه در صفحه ۵۵؛

الگوی دوم: آیه، نام سوره، شماره آیه؛ در صفحه ۱۱۴؛

الگوی سوم: آیه، ترجمه آیه (نام سوره/ شماره آیه) در صفحات ۱۹۱، ۲۰۵، ۲۰۷.

۲.۳.۱.۷ استناد محتوای کاملاً یک‌سان به مأخذهای کاملاً متفاوت

در تبیین جایگاه تفکر و رد رویکرد ذهن‌گرا در تربیت در صفحه ۲۰ آمده است: «در تعلیم و تربیت دینی انباشتن ذهن دانش‌آموزان از دانستنی‌ها، اطلاعات، و مفاهیم دینی بدون آن‌که هیچ تمایلی برای عملی کردن به آن‌ها وجود داشته باشد (تا پایان پاراگراف)».

این مطالب عیناً در صفحه ۹۳ تکرار و به کتاب *Storytelling in Religious Education* مستند شده است، اما نخستین بار به کتاب *راهنمای تدریس هدیه آسمان دوم دبستان*، چاپ ۱۳۸۱ ارجاع شده است.

در ادامه مطلب صفحه ۲۰، حدود ۱۳ سطر به چگونگی توجه به اهداف شناختی پرداخته شده که عیناً ذیل انواع روش‌های تدریس در صفحات ۹۳-۹۴ تکرار شده است. در بار نخست، به کتاب *راهنمای تدریس پایه سوم هدیه‌های آسمان* و در تکرار آن، به کتاب *Religious Perspectives in Modern Muslim and Jewish Literatures* استناد داده است.

۳.۳.۱.۷ استنادات ناروا و ساختگی

استناددهی محتوا به منابعی که فاقد آن محتوا هستند فراگیر است. استنادات صفحات ۱۹۱، ۱۹۳، ۱۹۵، ۱۹۶، ۱۹۷، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲، و ۲۰۳ از آن جمله‌اند. برای اختصار به چند مورد می‌پردازیم.

مورد اول:

ذیل اصل پنجم از «اصول کلی روش تدریس» در صفحه ۹۲ آمده است:

...عمل به احکام برای دختران در پایان نه سالگی به عنوان یک فریضه محسوب می‌شود. ضروری است تا آموزش این بخش از معارف دینی برای دختران با جدیت بیشتری صورت گیرد ... علاوه بر محدودشدن محتوای آموزش، ضروریاتی هم‌چون وضو، نماز، و روزه باید در طول پنج سال و به تدریج آشنایی و عادت به انجام اعمال شرعی در پسران حاصل شود.

باتوجه به این که محتوا درباره دوره پنج‌ساله ابتدایی در ایران است و هم‌چنین موضوع، که مربوط به وضو، روزه، و نماز است، انتظار می‌رود این محتوا به مآخذ اسلامی و ایرانی مستند شود، نه کتاب *Religious of Education Pedagogies* نوشته گریمیت. محتوای مذکور در آن کتاب نیامده است، بلکه تمام اصول پنج‌گانه و توضیحات آن‌ها در صفحات ۹۱ تا ۹۳ واژه‌به‌واژه در راهنمای برنامه درسی تعلیم و تربیت دینی دوره ابتدایی، مصوب جلسه ۷۳۵ شورای عالی آموزش و پرورش آمده و این جا کپی شده و به این راهنما در متن هیچ اشاره‌ای نشده است.

در صفحه ۸۷ کتاب نیز به کتاب گریمیت ارجاع داده شده است که آن‌جا همین اشکال وجود دارد.

مورد دوم:

در صفحات ۹۱ و ۹۲ تقسیم آموزش دینی کودکان به دو دوره و توضیحات آن، به کارترینا و بوچینگر، چاپ سال ۲۰۰۸ مستند شده است. درحالی که تولید و تألیف برنامه و کتاب‌های درسی تعلیم و تربیت دینی سیزده سال قبل از این کتاب بوده است و این محتوا بی‌کم‌وکاست در راهنمای برنامه درسی مصوب و راهنماهای تدریس موجود است.

مورد سوم:

تعریف تربیت دینی به «مجموعه اعمال عمدی و هدف‌دار که به منظور آموزش گزاره‌های معتبر یک دین به افراد دیگر» به هاید و رایمارز (۲۰۰۸) مستند شده است. این تعریف عیناً و سال‌ها قبل از آن، در کتاب *سیره تربیتی پیامبر و اهل بیت* نوشته سیدعلی حسینی‌زاده و محمد داوودی آمده است. از این رو، نمی‌توان به این منبع استناد کرد. این نوع مستندسازی در صفحات ۱۶، ۱۷، و ۱۹ نیز وجود دارد.

۴.۳.۱.۷ عدم ذکر منابع

محتوای بسیار زیادی از کتاب حاضر، که گاه ده‌ها صفحه متوالی است، عیناً از آثار قبلی، اما بدون ذکر آن آثار آمده است؛ مثلاً آن‌چه ذیل نظریه پیاژه، نظریه هارمز، نظریه گلدمن (مقدمه، مرحله ماقبل تفکر مذهبی، مثال، و توضیح آن) در فصل دوم (سلیمان‌نژاد ۱۳۹۳: ۲۶-۳۱) آمده و هم‌چنین مطالب درباره چگونگی معرفی فریضه روزه، تربیت اخلاق اسلامی در دوره ابتدایی، آموزش وضو، آموزش نماز، و آموزش روزه آمده است (همان: ۲۷-۳۱، ۱۳۱-۱۳۲، ۱۶۷-۱۷۱)، عیناً از کتاب *آموزش مفاهیم دینی هم‌گام با روان‌شناسی رشد* گرفته شده و نامی از آن برده نشده است (بنگرید به باهنر ۱۳۸۲: ۶۳-۶۸، ۷۱، ۲۱۱-۲۱۲، ۲۶۱-۲۶۸).

تحلیل نقادانه کتاب روش‌های تدریس تعلیمات دینی ... (سیدمحمد دلبری) ۷۹

آنچه ذیل «اصول حاکم بر برنامه...» در صفحات ۱۵۱ تا ۱۶۰ و «روش‌ها و فنون یاددهی و یادگیری» در صفحات ۱۶۰ تا ۱۶۵ آمده، عیناً از راه‌نمای برنامه درسی دینی دوره‌های راه‌نمایی تحصیلی و متوسطه و پیش‌دانشگاهی اخذ شده است (بنگرید به رزاقی و دیگران ۱۳۹۲: ۱۷۷-۱۸۴، ۲۱۰-۲۱۶). اصول کلی روش تدریس در صفحات ۹۱ تا ۹۳ نیز عیناً از راه‌نمای برنامه درسی دوره/ابتدایی آمده است (همان: ۱۲۱-۱۲۳).

پیش‌ازاین، بیان شد که اکثر محتوای فصل اصلی کتاب از کتاب روش آموزش تعلیمات دینی دوره/ابتدایی سال ۱۳۶۷ اخذ شده است. تطبیق محتوا در جدول ۱ آمده است.

جدول ۱. تطبیق محتوای فصل اصلی کتاب روش‌های تدریس تعلیمات دینی (هدیه‌های آسمانی) با کتاب روش آموزش تعلیمات دینی دوره ابتدایی سال ۱۳۶۷

ردیف	موضوع	صفحه در کتاب روش‌های تدریس تعلیمات دینی (هدیه‌های آسمانی)	صفحه در کتاب کد ۶۰۰۱، چاپ ۱۳۶۷
۱	(روش تدریس خداشناسی) داستان‌ها و نمونه‌ها	۹۷-۹۵	۴۵-۴۶
۲	شیوه پرسش و پاسخ و ...	۱۰۰-۹۷	۴۷-۵۰
۳	شیوه گردش علمی	۱۰۰	۵۰
۴	شیوه نمایشی	۱۰۱	۵۰-۵۱
۵	برخی سؤالات و شیوه پاسخ به آن‌ها	۱۰۴-۱۰۱	۵۱-۵۴
۶	روش تدریس نبوت	۱۰۴	۶۰
۷	نیاز انسان به پیامبران	۱۰۵	۶۰-۶۱
۸	راه‌های شناسایی پیامبران	۱۰۷-۱۰۶	۶۱-۶۲
۹	پیامبران بزرگ	۱۰۷	۶۳-۶۲
۱۰	برخی مسائل مناسب برای طرح برای دانش‌آموزان	۱۰۷-۱۰۹	۶۳-۶۶
۱۱	قرآن معجزه جاودانی پیامبر اسلام	۱۱۰ کی (باحذف سه پاراگراف میانی)	۶۸-۶۹
۱۲	روش تدریس معاد در دوره ابتدایی	۱۱۲-۱۱۸	۷۴-۸۰
۱۳	روش تدریس امامت	۱۱۸-۱۲۱	۸۷-۸۹
۱۴	نکات اساسی در احکام اسلامی	۱۲۴	۹۷
۱۵	روش تدریس نماز	۱۲۵-۱۲۷	۹۸-۱۱۰
۱۶	روش تدریس روزه	۱۲۷	۱۰۵
۱۷	برخی نکات در تدریس روزه	۱۲۹	۱۰۵-۱۰۶
۱۸	اصول کلی در تدریس مسائل اخلاقی و تربیتی	۱۳۲-۱۳۴	۱۲۵-۱۲۶
۱۹	روش تعلیم چند نمونه از مسائل اخلاقی و ...	۱۳۴-۱۳۵	۱۲۶-۱۲۸
۲۰	احترام به پدر و مادر	۱۳۵-۱۳۶	۱۲۸-۱۲۹
۲۱	پاکیزگی و رعایت بهداشت	۱۳۷	۱۳۰-۱۳۱

ردیف	موضوع	صفحه در کتاب روش‌های تدریس (هدیه‌های آسمانی)	صفحه در کتاب کد ۶۰۰۱، چاپ ۱۳۶۷
۲۲	انتخاب دوست و هم‌نشین	۱۳۸-۱۳۹	۱۳۱-۱۳۲
۲۳	برخی نکات در تدریس مسائل اخلاقی و تربیتی	۱۳۹-۱۴۰	۱۳۲-۱۳۴

۵.۳.۱.۷ جامع‌نبودن فهرست منابع

محتوا از منابعی بهره برده است که در فهرست منابع موجود نیست. در رأس این منابع، قرآن کریم است. از کلام‌های نهج‌البلاغه نیز در صفحه ۴ و از خطبه‌ها در صفحه ۴۷ و ۲۱۰ استفاده شده است. استناد به مجمع‌البیان را در صفحه ۱۰۲، اصول‌کافی و البحار را در صفحه ۹۸ مشاهده می‌کنیم، ولی در فهرست منابع نیامده‌اند.

۶.۳.۱.۷ عدم رعایت ترتیب حروف الفبایی در فهرست منابع

ترتیب فهرست منابع زبان انگلیسی درست است، اما منابع فارسی و عربی این‌گونه نیستند. در ذیل اشکالات ارائه شده است:

آرین باید قبل از آمدی؛ احمدی، اصغر قبل از احمدی، سیداحمد؛ و آن قبل از احمدی غلامعلی؛ ادیب قبل از اسکندری؛ باقری بعد از انوشه‌پور؛ تقوی‌نسب بعد از پژوهشگاه بیاید. جوادی آملی باید بعد از تقوی، حاجی شریف بعد از حاجی ده‌آبادی، حجتی بعد از حاجی شریف، حر عاملی در صفحه دوم بعد از حجتی، و رحمانی قبل از رحیمی بیاید. روزن قبل از روسو، سادئی قبل از ستیر، طباطبایی باید بعد از صباغ‌پور بیاید. عالمی باید بعد از طباطبایی، عرسان قبل از عزیزی، علی‌خانی بعد از عزیزی، فتحی‌آذر قبل از فرمی‌هنی، کله قبل از کیوان‌فر، مشایخی بعد از محمدی، مظاهری بعد از مطهری، مهدیان بعد از منصور، و یاب قبل از یغما بیاید.

۷.۳.۱.۷ عدم رعایت امانت

در صفحه ۱۷، مستند به کتاب باهنر (۱۳۸۲)، آمده است: «ثالثاً احساس خوب و خوش آیندی به‌واسطه فعالیت بیش‌تر در امر یادگیری در دانش‌آموزان ایجاد می‌کند که به‌خصوص برای درس قرآن فوق‌العاده اهمیت دارد».

در کتاب باهنر درس دینی بوده است و در این کتاب به قرآن تغییر یافته است. در تبیین ویژگی پنجم در همان صفحه، به سند اصلی، یعنی کتاب احمدی و دیگران، این جملات اضافه شده است: «بر این اساس، دانش‌آموزان موظف نیستند ترجمه آیات و مفاهیم قرآنی را حفظ کنند و ... و مفاهیم پرسش نمی‌کند».

از دیگر جلوه‌های عدم رعایت امانت در این کتاب، اضافه کردن ناروای عبارات بسیار محدود از یک منبع به یک محتوا و استناد محتوای جدید به منبعی است که عبارات از آن اخذ شده است. نمونه بارز آن در بحث توجه به جنبه‌های عاطفی و نگرشی و تأکید بر عمل در صفحه ۱۶ دیده می‌شود که با اضافه کردن عباراتی ضمن تغییر و تحریف محتوای اصلی (راهنمای برنامه درسی تعلیم و تربیت دینی)، آن را به منبع دیگری که فاقد این محتواست (کتاب آقای انوشه‌پور) مستند کرده است.

۴.۱.۷ جامعیت

جامعیت اثر از طریق بررسی میزان پوشش جامع اهداف و موضوعات مرتبط فهم می‌شود (منصوریان ۱۳۹۲: ۷). این اثر از میان اساسی‌ترین عناصر برنامه درسی یعنی هدف، محتوا، روش، مواد و منابع، و ارزش‌یابی (ملکی ۱۳۹۱: ۳۶) به منابع، روش، و ارزش‌یابی پرداخته و به عنصر محتوا توجهی نشده است. به همین دلیل، روش‌ها تناسبی با محتوای کتاب‌های هدیه‌های آسمان ندارند. از سوی دیگر، روش‌ها همان روش‌های سنتی هستند و به روش‌های جدید اعتنا نشده است. امروزه با توسعه اطلاعات و ارتباطات و نیز ظهور روش‌های آموزش مجازی، معلمان بیش از گذشته مشتاق یادگیری و فنون نوین آموزش و تدریس هستند (عبداللهی ۱۳۹۹: ۳۲۲).

به عنصر هدف، که سایر عناصر، یعنی محتوا، روش، و ارزش‌یابی براساس آن تعیین و جهت‌دهی می‌شوند، به شکل بایسته پرداخته نشده است. مقدمه کتاب برای تبیین هدف به این جمله اکتفا کرده است: «تدوین چنین کتابی ... گامی مهم در جهت آشنایی، توسعه، ترغیب، و ترویج یادگیری تعلیمات دینی است». این هدف هدف کتاب‌های آموزش دین است، نه کتاب‌های روش تدریس دینی. به عبارت دیگر، هدف این کتاب با توجه به مخاطبان آن باید ارائه الگوها، اصول، مبانی تدریس، و ارزش‌یابی باشد تا به مربی کمک کند به اهداف تربیت دست یابد.

به توضیح مفاهیم اصلی حوزه تدریس و تفکیک آن‌ها هم‌چون آموزش، تدریس، مدل، الگو، رویکرد، فنون، مهارت، و روش پرداخته نشده است. نبود تعریف معتبر این مفاهیم خواننده را میان این مفاهیم سردرگم کرده است.

۵.۱.۷ نوآوری

نوآوری و نبودن شامل طرح نظریه علمی جدید، ارائه ساختار علمی نو، به‌کارگیری ادبیات روزآمد، طرح افق نو و خلاقیت ویژه، تنظیم جدید مباحث، و طرح استدلال نو است (حسینی ۱۳۹۷: ۱۳۴).

کتاب به دلیل بهره‌نگرفتن از منابع جدید و روزآمد، تحلیل‌های ناقص، عدم جامعیت داده‌ها و اطلاعات، و ... قابل‌انکاست و بینش، برداشت، یا الگوی جدید و بدیع به خواننده ارائه نمی‌دهد. مثلاً در فصل فناوری‌های آموزشی از ابزارهایی مانند اسلاید و فیلم استریپ نام می‌برد (سلیمان‌نژاد ۱۳۹۲: ۷۵). این ابزارها مربوط به سال‌های ۱۹۷۰ است (عبداللهی ۱۳۹۹: ۳۲۰). درباره روش‌ها و ارزش‌یابی پیش‌ازاین، نکات مربوط ارائه گردید.

۲.۷ شاخص ساختاری

در این قسمت شاخص‌های ساختاری کتاب شامل جامعیت ساختاری، رعایت نظم منطقی، و انسجام مطالب بررسی خواهد شد.

۱.۲.۷ جامعیت ساختار

این اثر از حیث جامعیت ساختاری دارای پیش‌گفتار، مقدمه فصول، فهرست تفصیلی، خودآزمایی، و فهرست منابع است. نکته قابل‌تأمل ورود مقدمه فصول به بحث اصلی یا طرح مسائل متکثر و بی‌تناسب با عنوان فصل است. مثلاً محتوای مقدمه فصل «شیوه‌های آموزش معارف اسلامی» در صفحات ۸۶ تا ۹۰ به موضوع اصلی وارد شده است و حالت مقدمه ندارد. فهرست تفصیلی مناسب است، هرچند رویه واحدی ندارد و برخی از عنوان‌های مهم حذف شده‌اند؛ مثل آموزش وضو، نماز، و روزه از صفحات ۱۶۵ تا ۱۷۰.

اهداف اثر، خلاصه فصول، جمع‌بندی کلی کتاب، نتیجه‌گیری و پیش‌نهادهای معرفتی منابع برای مطالعه بیش‌تر، و پیش‌نهادهای پژوهش در هر فصل نیامده است. هم‌چنین، از واژه‌نامه و نمایه‌ها استفاده نشده است.

تحلیل نقادانه کتاب روش‌های تدریس تعلیمات دینی ... (سیدمحمد دلبری) ۸۳

کتاب حاضر جزو آثاری است که به‌عنوان راه‌نمای تدریس شناخته می‌شوند و خود باید الگوی مناسب آموزش و فنون تدریس را انتخاب کرده باشند. تعیین اهداف جامع در ابتدای هر فصل برای جهت‌دهی به مخاطب و نیز ارائه خلاصه‌ای از مباحث اساسی به‌منظور درک کلی خواننده در پایان هر فصل باید در کتاب باشد (عبداللهی ۱۳۹۹: ۳۱۷). این کتاب فاقد خلاصه فصل است. اهداف آموزشی فصول از جامعیت برخوردار نیستند، زیرا تنها اهداف شناختی را پوشش می‌دهند.

در کتاب درسی با رسالت راه‌نمای تدریس، استفاده از شکل و نمودار و تصویر می‌تواند به فهم بهتر متن کمک کند (همان). در این اثر از نمودار استفاده نشده و از جدول محدود بهره برده است و منبع آن‌ها مشخص نیست. از مجموع چهار جدول، تنها دو جدول شماره دارند.

۲.۲.۷ نظم منطقی و انسجام درونی

۱.۲.۲.۷ ارتباط عنوان فصل‌ها با عنوان کتاب

عنوان فصل‌های اول تا چهارم و ششم با عنوان کتاب ارتباط دارد. عنوان فصل پنجم «شیوه‌های آموزش معارف اسلامی» است. نقطه تمایز آن با عنوان کتاب، یعنی روش‌های تدریس تعلیمات دینی (هدیه‌های آسمانی) روشن نیست.

عنوان فصل هفتم، یعنی «آسیب‌شناسی تربیت دینی»، با موضوع تربیت دینی ارتباط دارد، اما با عنوان کتاب، که روش‌های تدریس است، ارتباط مستقیم ندارد. چنان‌چه این بخش منحصرراً آسیب‌شناسی روش‌های تدریس را پوشش می‌داد، این هماهنگی جلوه می‌یافت.

۲.۲.۲.۷ ارتباط فصل‌ها با یک‌دیگر

ارتباط میان فصول کتاب نظام‌مند نیست. فصل‌ها مرتبط و مبتنی بر یک‌دیگر طراحی نشده‌اند. از اصول سازمان‌دهی محتوا توالی بیانی، زمانی، مکانی، ساده به پیچیده، کل به جزء یا نظر به عمل است (حسینی ۱۳۹۷: ۱۲۵). در این اثر، هیچ‌کدام از انواع توالی دیده نمی‌شود.

۳.۲.۲.۷ ارتباط موضوعات فصل با عنوان فصل

عنوان فصل دوم «مراحل رشد تفکر دینی و دین‌شناسی کودکان» است. بر همین اساس، نظریات مربوط به مراحل رشد (فولر، پایژه، و...) با عنوان فصل مرتبط هستند. دو مبحث با عنوان فصل ارتباطی ندارند:

۱. دیدگاه پدیدارشناختی به تربیت دینی: این بخش براساس دیدگاه پدیدارشناسی به روش آموزش دین به کودکان، مزایا، و معایب آن می‌پردازد، نه به مراحل رشد، تطور، و تحول دین‌شناسی کودکان؛

۲. بحث تربیت دینی به‌شیوه تجربی: ذیل این عنوان دو رویکرد متفاوت آموزش دین، یعنی پدیدارشناختی و تجربی، مقایسه شده و مزایا و معایب دو روش بررسی شده است. بنابراین، با عنوان فصل سازگار نیست.

عنوان‌ها و مطالب زیر فصل دوم و سوم به‌طور کلی با عنوان فصل‌های مذکور هماهنگ است. مقدمه فصل چهارم با کتاب‌های هدیه‌های آسمان هیچ ارتباطی ندارد. زبان و ادبیات آن نیز متفاوت با ادامه بحث است.

در صفحه ۱۴۰ عنوان و محتوای «آموزش معارف اسلامی در پایه ششم»، که با هدف معرفی ساختار، اهداف، و اجزای کتاب ششم آمده است، با شیوه آموزش، که محور فصل است، هماهنگی ندارد.

در ادامه فصل، محتوای ذیل عنوان «نقد رویکرد روان‌شناختی دیدگاه قائلان به تأخیر آموزش دین» ارتباطی به شیوه‌های تدریس دینی ندارد، بلکه به امکان یا عدم تربیت دینی در سنین کودکی می‌پردازد. مناسب‌تر آن است که در فصل دوم، بعد از نظریه‌هایی که به مراحل رشد تفکر دینی می‌پردازند، آورده شود. عنوان دیگری که با عنوان فصل ارتباط ندارد، «اصول حاکم بر برنامه تعلیم و تربیت دینی پایه ششم» است. این اصول ناظر به روش‌های تدریس نیست.

عنوان و محتوای «روش‌ها و فنون یاددهی-یادگیری» با عنوان فصل هماهنگ است، اما این روش‌ها مربوط به دوره متوسطه اول است، نه دوره ابتدایی (رزاقی و دیگران ۱۳۹۲: ۲۹۰-۲۹۵). علاوه بر آن، مشخص نیست چرا پس از آن که اصول و روش تدریس موضوعات توحید، نبوت، امامت، و اخلاق بیان شده، دوباره آورده شده است.

عنوان فصل ششم ارزش‌یابی است. از آن‌جا که ارزش‌یابی بخشی از فرایند تدریس است، این فصل مرتبط با عنوان کتاب است، اما عنوان و محتوای بخش «توجه به هنر برای ترسیم چهره زیبایی‌الگوهای دینی» هیچ نسبتی با عنوان و سایر محتوای این فصل ندارد.

۴.۲.۲.۷ ارتباط محتوای زیرتیرها با تیرها

در فصل پنجم، آنچه ذیل عنوان «انواع روش تدریس» بیان شده است، با عنوان آن ارتباطی ندارد. در ادامه، عنوان «اصول حاکم بر برنامه تعلیم و تربیت دینی پایه ششم» قرار دارد. این اصول

فاقد ارتباط با برنامه درسی تعلیم و تربیت دینی دوره ابتدایی هستند؛ مثل تلفیق آموزش قرآن و دینی (رزاقی و دیگران ۱۳۹۲: ۲۴۸-۲۵۵).

۳.۲.۷ تکرار محتوا

تکرار بی دلیل انسجام محتوا را خدشه دار می‌کند. عنوان و توضیحات «توجه به هنر برای ترسیم چهره زیبای الگوهای دینی» در صفحه ۱۸-۱۹ آمده و عیناً در صفحه ۱۷۷ تکرار شده است. نقش ارزش‌یابی در صفحات ۷۱-۷۲ آمده است: «ارزش‌یابی به منزله مهم‌ترین بخش در فرایند آموزش ...» (پنج سطر ادامه می‌یابد). این محتوا عیناً دوبار دیگر تکرار شده است؛ در صفحه ۱۷۳ ذیل عنوان «ارزش‌یابی از آموخته‌های دینی دانش‌آموزان» و در صفحه ۱۷۷.

در صفحه ۱۶۵ ذیل عنوان «آموزش وضو» سه سطر آمده است. «مناسب است... و سپس وضوگرفتن را عیناً تکرار کند» و در آخرین پاراگراف صفحه بعد، ذیل همین موضوع تکرار شده است. ذیل «آموزش نماز» در صفحات ۱۶۶ و ۱۶۷ پنج سطر آمده است: «باتوجه به محیط مناسب ... برخوردار کند» که در صفحه ۱۲۵ ذیل عنوان «روش تدریس نماز» قبلاً آمده بود. آنچه در ابتدای صفحه ۱۲۸ آمده، عیناً ذیل عنوان «آموزش روزه» در صفحات ۱۶۹ و ۱۷۰ تکرار شده است. برخی اصول بیان شده در صفحه ۲۰، یا عین آن‌ها قبلاً آمده است، مثل اصل «توجه به توانایی‌ها و محدودیت‌های رشد شناختی و رشد تفکر دینی کودکان» که در صفحه ۱۶ به عنوان اصل سوم کامل توضیح داده شده است، یا مانند اصل «تلاش برای فراهم کردن زمینه‌های مناسب به منظور استنباط و نتیجه‌گیری خود دانش‌آموزان از مطالب...» که مضمون آن در صفحه ۱۹ ذیل عنوان «دانش‌آموزمحوری» بیان شده است.

علاوه بر تکرارهای بی‌کم‌وکاست، تکرار مضامین بسیار گسترده وجود دارد؛ از جمله در صفحه ۵۱، سومین صفت از صفات معلم دینی (احاطه بر علوم دینی) با بیانی متفاوت با عنوان «شرایط علمی معلم دینی» در صفحه ۵۲ ذکر شده است.

مضمون پیش‌نهادهای صفحات ۱۲۵ تا ۱۲۷ در قالبی دیگر در صفحات ۱۶۷ تا ۱۶۹ تکرار شده است. این نوع تکرار در بخش «نقش آموزگار» از فصل سوم و آسیب‌های ارائه شده در فصل هفتم فراوان دیده می‌شود (بنگرید به سلیمان‌نژاد ۱۳۹۲: ۱۹۱-۲۱۴).

۳.۷ شاخص شکلی

در این شاخص، تناسب حجم کتاب، تناسب حجم صفحات هر فصل با فصل‌های دیگر، کیفیت طرح روی جلد، و حروف‌نگاری و صفحه‌آرایی و صحافی بررسی می‌شوند.

حجم کتاب متناسب با تعداد واحد درس است. فصل روش‌های آموزش بیش‌ترین حجم را به‌خود اختصاص داده است و معادل مجموع چهار فصل نخست است. فصل ششم کتاب، یعنی ارزش‌یابی، کم‌ترین حجم را دارد. باتوجه‌به نقش ارزش‌یابی در فرایند آموزش (ملکی ۱۳۹۱: ۹۰-۹۲)، اهتمام بیش‌تر به این بخش انتظار می‌رود.

طراحی زیبای جلد کتاب و رنگ مناسب آن در هر زمان می‌تواند مخاطب را به‌سوی مطالعه کتاب جلب کند (رحمانی و ظفرآبادی ۱۴۰۰: ۱۷۲). استفاده از تصویرکوبه و قرارگرفتن آن در فضای آسمان در طرح روی جلد، می‌تواند استعاره از رابطه میان یادگیری دین (تعلیمات دینی) و ورود به عالم بالاتر باشد و در تناسب با ویژگی‌های مخاطب و ماهیت موضوع، یعنی تربیت دینی، است. از تصاویر در متن کتاب استفاده نشده است. درحالی‌که تصاویر آموزشی وظیفه‌ای اساسی در انتقال یادگیری، تسهیل فهم، و به‌خاطرآوری محتوا دارند (هارتلی ۲۰۰۵: ۳۲۴).

در صفحه‌آرایی از الگوی واحدی برای آغاز فصل‌ها پیروی نشده است. برخی فصل‌ها از صفحه فرد شروع شده‌اند؛ مانند فصل اول و سوم و برخی مانند فصل ششم و هفتم از صفحه زوج.

در ارائه تیتراژها در فصول مختلف از فونت‌های یک‌اندازه استفاده نشده است. علاوه‌برآن، در برخی موارد فونت‌های ذیل یک تیتراژ، درشت‌تر از آن شده است. مثال‌های ذیل «روش تعلیم چند نمونه از مسائل اخلاقی و تربیتی» در صفحه ۱۳۱ این‌گونه است. قطع و صحافی کتاب مناسب است.

۴.۷ شاخص زبانی

شاخص‌های زبانی نسبت به سایر شاخص‌ها بیش‌تر رعایت شده است. باوجوداین، اشکالات زیر در متن دیده می‌شود:

۱.۴.۷ اشتباهات تایپی

برخی اشتباهات در متن وجود دارد؛ مثلاً تحقیق به‌جای تحقق (سلیمان‌نژاد ۱۳۹۲: ۲۱)، نمی‌دانیم به‌جای می‌دانیم (همان: ۱۰۲)، حیراند به‌جای میراند (همان: ۱۱۵)، مردی به‌جای مرداری (همان)، فرضیه به‌جای فریضه (همان: ۱۲۸)، و اساسی به‌جای احساسی (همان: ۱۳۹).

۲.۴.۷ عدم ارائه معادل برای اصطلاحات علمی

برای واژه‌هایی مانند پدیدارشناسختی (همان: ۲۶)، درونی‌سازی (همان: ۱۳۱)، خودپروری و دیگرپروری (همان: ۱۳۲)، رویکرد شناختی رشد دینی، پژوهش‌گران تحولی و تفکر منطقی (همان: ۱۴۵)، و بالأخره تفکر سحری (همان: ۱۴۶)، معادل ارائه نشده است.

۳.۴.۷ پاراگراف‌های طولانی

پاراگراف‌بندی درست سهم بسیار زیادی در فهم آسان و روان مطالب دارد. هم زیاده‌روی و هم کوتاهی در ایجاد پاراگراف، مطالعه را دچار دست‌انداز می‌کند (بابایی ۱۳۹۴: ۱۷۲). این مهم در کتاب رعایت شده است. هرچند گاهی اوقات طول یک پاراگراف نزدیک یا بیش از یک صفحه شده است؛ مانند صفحات ۴۸-۴۹، ۸۱-۸۲، ۱۴۱-۱۴۲، و ۱۶۵-۱۶۶. آن‌ها می‌توانستند کوتاه‌تر و متمرکز بر یک موضوع ارائه شوند.

محتوای فصول یک‌دست نیستند. به عبارت دقیق‌تر، زبان و ادبیات متفاوتی بر فصول حاکم است، به گونه‌ای که نگارش آن توسط قلم‌های گوناگون دریافت می‌شود. کپی محتواها از منابع مختلف، که ادبیات متفاوتی داشته‌اند و پیش‌ازین، به آن‌ها پرداختیم، می‌تواند علت این نقص جدی باشد.

۵.۷ شاخص روشی

در این شاخص، تناسب روش تحقیق با موضوع کتاب و رعایت بی‌طرفی علمی در بررسی‌ها و داوری‌های کتاب ارزیابی می‌شود.

کتاب دانشگاهی باید ماهیتی آموزشی داشته باشد تا دانش یا مهارت مشخصی را به خواننده بیاموزد. بنابراین، شیوه بیان نویسنده باید به گونه‌ای باشد که با نظریه‌های یادگیری و توصیه‌های عملی این نظریه‌ها سازگار باشد (منصوریان ۱۳۹۲: ۱۵). از همین رو، باید با بهره‌گیری از الگوهای آموزشی در ارائه محتوا و ایجاد فضای گفت‌وگو و مباحثه، فهم اقناعی موضوعات را به هم راه داشته باشد (ملکی ۱۳۸۵: ۱۵). کتاب درسی رسانه یادگیری است، به همین دلیل، باید از منطق یادگیری تبعیت کند.

یادگیری «کسب‌کردنی است»، نه انتقال‌دادنی. مفاهیم باید در ذهن شکل بگیرند و متولد شوند. تکوین مفاهیم به فعالیت و درگیری مستمر فراگیر نیاز دارد و زمانی اتفاق می‌افتد که خواندن با تفکر همراه شود. علاوه بر فعالیت درونی، لازم است تعامل مؤثر و قابل مشاهده‌ای نیز

بین فرد و محیط به وجود آید، به گونه‌ای که فرد بتواند «سؤال کند»، «اطلاعات گردآوری کند»، «به تجزیه و تحلیل آن‌ها بپردازد»، «استنتاج کند»، «قضاوت کند»، و «نقد و بررسی کند». بر این اساس، در محتوای کتاب باید فرصت‌های یادگیری کافی و مناسب برای یادگیرنده پیش‌بینی شود و او را به فعالیت وادار کند (آرمند و ملکی ۱۳۹۱: ۳۲-۳۳). به این مهم در محتوای کتاب توجه نشده و امکان فعالیت‌های درونی یا بیرونی فراهم نشده است.

در پایان هر فصل، بخشی با عنوان «خودآزمایی» قرار دارد. سؤالات خودآزمایی از میان هدف‌های شناختی، عاطفی، و حسی- حرکتی، تنها بر ارزیابی هدف‌های شناختی تمرکز دارد و در هدف‌های شناختی، پایین‌ترین سطح شناخت، یعنی «دانستن» (کیامنش ۱۳۹۰: ۷۰)، سنجش می‌شود و سایر سطوح موضوعیت ندارند. از این رو، شرایط لازم را برای اندیشه‌ورزی و تفکر (فعالیت درونی) یا تعامل مؤثر و قابل مشاهده با محیط آموزش (فعالیت بیرونی) ندارد.

از موارد دیگر مؤثر در یادگیری، آمادگی روانی و عاطفی برای یادگیری است. یادگیری امری درونی است و به شرطی محقق می‌شود که انگیزه درونی محقق شود (آرمند و ملکی ۱۳۹۱: ۲۴). ایجاد انگیزه می‌تواند مبتنی بر پرسش باشد که یکی از مهم‌ترین شیوه‌های یادگیری فعال است. این شیوه به دانشجو کمک می‌کند که مهارت‌های پرسش‌گری خود را تقویت کند و بر مبنای استدلال منطقی، به پاسخ مورد نظر برسد (منصوریان ۱۳۹۲: ۵). ایجاد انگیزه برای یادگیری هر فصل می‌تواند در مقدمه آن فصل رخ دهد. نویسنده می‌تواند با بیان صریح یک یا دو سؤال یا با سازمان‌دهی ویژه محتوا، فراگیر را برای درگیر شدن با محتوا آماده کند. تنها مقدمه فصل هفتم تاحدودی انگیزه فراگیر را برای یادگیری آن فصل برمی‌انگیزد.

نکته مهم دیگر در روش ارائه محتوا، تفاوت سهم مباحث نظری و کاربردی است. اگر کتابی در زمینه فلسفه باشد، محور اصلی مطالب آن مربوط به درج نظرهای فیلسوفان و تفسیر آنان و اگر کتابی در خصوص آموزش قواعد زبان باشد، به شیوه یادگیری پرداخته می‌شود (رحمانی و ظفرآبادی ۱۴۰۰: ۱۷۱). این‌جا موضوع روش‌های تدریس هدیه‌های آسمان است. استفاده از روش‌های مناسب تدریس بر اثربخشی آموزش می‌افزاید. جدا از به‌روزر بودن روش‌های ارائه شده، در معرفی این روش‌ها از الگوی آموزشی، که زمینه‌های تحقق یا عملیاتی کردن آن‌ها در موقعیت‌های آزمایشی یا واقعی باشد، استفاده نشده و آنچه ارائه شده تنها اطلاعاتی کهنه است که باید حفظ کرد. به عبارتی دیگر، زمینه برای اجرای آن توسط دانشجو در محیط آموزش ایجاد نشده است. این ادعا در مورد بحث ارزش‌یابی نیز صادق است. کتاب فاقد داوری اندیشه‌هاست. بنابراین، نقدی در این زمینه وجود ندارد.

۸. نتیجه‌گیری

در آغاز پژوهش، پنج سؤال محوری ناظر بر شاخص‌ها ارائه گردید. پاسخ پرسش‌ها به شرح زیر است:

۱. میزان و چگونگی رعایت شاخص‌های محتوایی در تألیف کتاب:

کتاب به دلیل عدم استفاده از منابع معتبر و جدید، فاقد داده‌های روزآمد است. علاوه بر آن، درباره برنامه‌های درسی نظام آموزشی، برنامه درسی تعلیم و تربیت دینی دوره ابتدایی، اصول، رویکرد و اهداف برنامه، منابع، ابزارهای آموزشی و کمک آموزشی، ارزش یابی، اطلاعات نادرست به مخاطب ارائه می‌دهد. تبیین نادرست به حوزه کتاب و برنامه درسی منحصر نمی‌شود. در برخی موارد، تبیین ناصواب آیات، مفاهیم، و آموزه‌های دینی را شاهد هستیم. اطلاعات قدیمی و منسوخ شده به وفور در متن دیده می‌شود. استفاده از کتاب‌های دهه ۵۰ و ۶۰ و عدم بهره‌بردن از نسخه‌های جدید راه‌نماهای تدریس منشأ این نقص است. در مباحث مربوط به ارجاع‌دهی، نداشتن الگوی واحد در استنادات، استندهای جعلی، استناد به محتواهای نادرست، عدم استناددهی به محتواهایی که عیناً از سایر کتب آمده و گاه بیش از ده‌ها صفحه است، جامع نبودن منابع و عدم رعایت امانت مشهود است. کتاب از جامعیت لازم برخوردار نیست. از میان عناصر حوزه تدریس، به برخی اصلاً پرداخته نشده، مانند محتوا، و به هدف، که محور تدریس است، به اشاره‌ای اکتفا شده است. الگوهای تدریس نوین نیامده و مفاهیم مربوط به تدریس تعریف نشده‌اند. کتاب در روش ارائه، محتوا، و سامان‌دهی فاقد هرگونه نوآوری و خلاقیت است و از کتاب‌های قبل از خود رشدیافته‌تر نیست، بلکه به سبب نواقص آن ضعیف‌تر نیز است و باتوجه به استفاده از مطالب ناهم‌گون و قدیمی، فاقد هویت مستقل است.

۲. میزان و چگونگی توجه به معیارهای ساختاری:

این اثر از حیث جامعیت ساختاری، دارای پیش‌گفتار، مقدمه فصول، فهرست تفصیلی، خودآزمایی، و فهرست منابع است، اما دارای نقاط ضعف مهم و قابل تأملی هستند. کتاب فاقد اهداف جامع اثر و فصول، خلاصه فصول، جمع‌بندی کلی کتاب، نتیجه‌گیری و پیش‌نهادها، معرفی منابع برای مطالعه بیشتر، شکل و نمودار، پیش‌نهاد پژوهش در هر فصل، واژه‌نامه، و نمایه است.

از جدول محدود، ولی ناقص استفاده شده است و منبع آن‌ها مشخص نیست. ارتباط فصل‌ها با یک‌دیگر نظام‌مند نیستند و محتوای فصول وابسته به یک‌دیگر نیستند. موارد متعدد عنوان زیرفصل‌ها و محتوای آن‌ها با عنوان فصل هماهنگ نیست. مواردی وجود دارد که عنوان تیتراژها با محتواها هم‌خوان نیست. تکرار عینی محتوا متعدد وجود دارد. تکرار مضامین نیز بسیار زیاد است. از این رو، کتاب فاقد نظم منطقی و ساختار منسجم است.

۳. میزان و چگونگی توجه به شاخص‌های شکلی:

از نقاط مثبت کتاب تناسب حجم با تعداد واحد درس است. قطع و صحافی کتاب نیز مناسب است. طرح روی جلد در تناسب با ویژگی‌های مخاطب و ماهیت موضوع، یعنی تربیت دینی، است. در حوزه شکلی، عدم تناسب حجم برخی فصول، عدم بهره‌گیری از تصاویر در متن، نداشتن الگوی واحد برای آغاز فصل‌ها، و رویه واحد در انتخاب فونت در موقعیت‌های یک‌سان از نقاط ضعف است.

۴. میزان و چگونگی توجه به شاخص‌های زبانی:

شاخص‌های زبانی نسبت به سایر شاخص‌ها بیش‌تر رعایت شده است: رعایت قوانین عمومی نگارش و ویرایش تخصصی کتاب، استفاده از علائم سجاوندی، پرهیز از کاربرد زیاد جملات مرکب، پرهیز از به‌کارگیری واژگان مهجور، استفاده از جملات مثبت به جای منفی، به‌کارگیری کم‌تر جملات معترضه، پرهیز از به‌کارگیری ساختار فارسی زبان کهن، پرهیز از سره‌نویسی، پرهیز از گسته‌برداری نادرست از زبان بیگانه، روان و رسابودن متن. با وجود این، اشتباهات تایپی، عدم ارائه معادل برای اصطلاحات علمی، و پاراگراف‌های طولانی در متن مشاهده می‌شود. از مهم‌ترین اشکالات زبانی حاکم بر کل کتاب عدم حاکمیت زبان و ادبیات واحد و به‌عبارتی وجود قلم‌های متفاوت در درون فصل‌هاست.

۵. میزان و چگونگی توجه به شاخص‌های روشی:

در باب تناسب روش ارائه محتوا با موضوع کتاب، یعنی روش تدریس، عدم تبعیت از الگوهای آموزشی و عدم بهره‌گیری از دلالت‌های نظریه‌های یادگیری در طراحی و تألیف کتاب از نقدهای اساسی این اثر است. عدم حضور مخاطب در فرایند آموزش، بی‌توجهی به اندیشه و اندیشه‌ورزی، عدم ایجاد ارتباط با محیط پیرامون آموزش، عدم

تحلیل نقادانه کتاب روش‌های تدریس تعلیمات دینی ... (سیدمحمد دلبری) ۹۱

ایجاد انگیزه برای یادگیری، و کاربردی نبودن محتوا همگی نشانه‌هایی از عدم تناسب روش ارائه محتوا با روش‌های تدریس است.

کتاب‌نامه

قرآن کریم.

آرمند، محمد و حسن ملکی (۱۳۹۱)، مقدمه‌ای بر شیوه طراحی و تألیف کتاب درسی دانشگاهی، تهران: سمت.

آرمند، محمد (۱۳۹۹)، «نقدی بر کتاب پژوهش و نگارش کتاب درسی»، پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، س ۲۰، ش ۱۰، ۳-۱۷.

ابن فارس، احمد (۱۴۱۰ق)، معجم مقاییس اللغة، بیروت: الدارالاسلامیه.

ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ق)، لسان العرب، بیروت: دارصادر.

احمدی، علی اصغر و دیگران (۱۳۶۷)، روش آموزش تعلیمات دینی در دوره ابتدایی، تهران: شرکت چاپ و نشر ایران.

انوشه پور، ابوالفضل و دیگران (۱۳۸۸)، کتاب معلم آموزش قرآن پنجم دبستان، تهران: اداره کل چاپ و توزیع کتاب‌های درسی.

بابایی، رضا (۱۳۹۴)، بهتر نویسیم؛ درس‌نامه درست‌نویسی، ساده‌نویسی، و زیبانویسی، تهران: ادیان.

باقری، خسرو (۱۳۸۰)، نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، تهران: مدرسه.

باهر، محمدجواد (۱۳۵۴)، تعلیمات دینی و روش تدریس آن، دانشکده مکاتبه‌ای.

بهشتی، احمد (بی تا)، تربیت از دیدگاه اسلام، بی جا: پیام.

جواد آملی، عبدالله (۱۳۷۹)، سیره رسول اکرم (ص) در قرآن: تفسیر موضوعی قرآن کریم، ج ۹، قم: اسراء.

حسینی، محمد (۱۳۸۷)، راهنمای اجرای ارزش‌یابی کیفی توصیفی در کلاس درس، تهران: عابد.

حسینی، سیدمحمدحسین (۱۳۹۷)، «نقدی بر کتاب رویکردهای نظری و عملی تدوین برنامه‌های درسی در آموزش عالی»، پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، ش ۴۳، ۱۱۶-۱۴۱.

راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ق)، المفردات فی غریب القرآن، دمشق، بیروت: دارالعلم، الدار الشامیه.

رحمانی، عبدالرزاق و حانیه ظفرآبادی (۱۴۰۰)، «ارزیابی و نقد کیفیت کتاب صرف و نحو عربی اثر عباس ماهیار (براساس معیار ده گانه منصوریان)»، پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، س ۲۵، ش ۴۸، ۱۶۰-۱۸۳.

رزاقی، هادی و دیگران (۱۳۹۲)، مجموعه مصوبات شورای عالی آموزش و پرورش: راهنمای برنامه درسی، تهران: مؤسسه فرهنگی مدرسه برهان.

- رضی، احمد (۱۳۸۸)، «شاخص‌های ارزیابی و نقد کتاب‌های درسی دانشگاهی»، سخن سمت، ش ۲۱، ۳۰-۲۱.
- رمضانی، احمد (۱۳۹۸)، «ارزش‌یابی کتاب درسی و راه‌نمای معلم زبان‌آموزی و جمله‌سازی دانش‌آموزان ناشنوا/کم‌شنوا»، فصل‌نامه کودکان/استثنایی، س ۱۹، ش ۲، ۱۲۳-۱۴۲.
- ستوده، الهه و دیگران (۱۳۹۱)، کتاب معلم هدیه‌های آسمان دوم دبستان، تهران: اداره کل چاپ و توزیع کتاب‌های درسی.
- سلیمان‌نژاد، اکبر (۱۳۹۲)، روش‌های تدریس تعلیمات دینی (هدیه‌های آسمانی)، تهران: سمت.
- شریف‌القرشی، باقر (۱۳۶۲)، نظام تربیتی اسلام، تهران: فجر.
- شعبانی، حسن (۱۳۹۳)، روش تدریس پیشرفته، تهران: سمت.
- عبداللهی، حسین (۱۳۹۹)، «نقد و تحلیل محتوای کتاب راه‌نمای تدریس در دانشگاه‌ها»، پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه علوم انسانی، س ۲۰، ش ۱۰، ۳۰۹-۳۲۶.
- کیامنش، علیرضا (۱۳۹۰)، روش‌های ارزش‌یابی آموزشی (رشته علوم تربیتی)، تهران: دانشگاه پیام نور.
- مصطفوی، حسن (۱۳۶۰)، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- ملکی، حسن (۱۳۹۱)، برنامه‌ریزی درسی (راه‌نمای عمل)، تهران: مؤسسه فرهنگی مدرسه برهان.
- ملکی، حسن (۱۳۸۵)، «مبانی و معیارهای نقد کتاب درسی دانشگاهی»، سخن سمت، ش ۱۷، ۹-۲۰.
- منصوریان، یزدان (۱۳۹۲)، «صد ویژگی کتاب‌های دانشگاهی کارآمد و اثربخش»، پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، ش ۲۹، ۱-۱۷.
- نوروززاده، رضا و ندا رضایی (۱۳۸۹)، «پیش‌بایسته‌ها و الزامات کتاب درسی دانشگاهی»، عیار، س ۱۴، ش ۲۳، ۱۱۷-۱۳۸.
- نوریان، محمد (۱۳۹۴)، روش‌های ارزش‌یابی کتاب‌های درسی با تأکید بر تحلیل محتوای کمی و کیفی، تهران: شورا.
- نیک‌نفس، سعید و خدیجه علی (۱۳۹۲)، «نقش تحلیل محتوا در فرایند آموزش و طراحی کتاب‌های درسی»، مجله جهانی رسانه - نسخه فارسی، س ۸، ش ۲، ۱۲۴-۱۵۰.
- یارمحمدیان، محمدحسین (۱۳۹۳)، مبانی و اصول برنامه‌ریزی درسی، تهران: یادواره کتاب.
- یان، میک (۱۳۹۳)، پژوهش و نگارش کتاب درسی، ترجمه شهروز مرادزاده و رامین گلشایی، تهران: سمت.

Bare, J. L. (2015), *Pedagogical Approaches in Basic Writing Textbook*, MA. Thesis, University of Alaska.

Gak, D. M. (2011), *Textbook-an Important Element in the Teaching Process*, Fakultet Tehničkih Nauka, – Engleski jezik, NoviSad, 79-82, Retrieved from <http://epub.ff.uns.ac.rs/>

Graves, K. (2000), *Designing Language Course, A Guide for Techers*, Boston: Heinle, Cengage Learning.

- Harrison, A. G. (2001), "How Do Teachers and Textbook Writes Model Scientific Ideas for Students?", *Science Education*, vol. 31, no. 3, 401-435.
- Johnsen, E. B. (1993), *Textbooks in the Kaleidoscope, A Critical Survey of Literature and Research on Educational Texts*, Oslo: Scandinavian University Press.
- Sikorova, Z. (2011), "The Role of Textbooks in Lower Secondary Schools in the Czech Republic", *IARTEM e-Journal*, vol. 4, no. 2, 1-22.

